

KOVÁCS KRISZTINA

KAMASZOK A PALICSI VILLAMOSON –
MEGJEGYZÉSEK EGY ÖNKÉPZŐKÖR TÖRTÉNETÉHEZ

(*Izmos irodalmi kötelékben: Kosztolányi Dezső és Csáth Géza önképzőkörének jegyzőkönyvei*, szerk., előszó, jegyz.: Hicsik Dóra, Dotnet Kiadó, Budapest, 2021.)

REZÜMÉ

A tanulmány egy levéltári és múzeumi dokumentumokat közreadó új kiadványhoz kapcsolódóan tekinti át a Szabadkai Főgimnázium tehetséggondozó műhelyének történetét. A magyar irodalomtörténetírásban is elhíresült önképzőkör anyagai az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legfontosabb délvidéki központja történetéhez szolgálnak mikro-, mentalitás- és neveléstörténeti szempontból is fontos adatokat.

KULCSSZAVAK: Szabadkai Főgimnázium, önképzőköri jegyzőkönyvek, Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Toncs Gusztáv, Révfy Zoltán.

ABSTRACT

Teenagers on the Palics Tram – Notes on the History of a Self-Study Circle

Relying on newly published archival and museum sources, the paper deals with the history of the self-study circle of the High School of Subotica. The documents of the circle so well-known in Hungarian literary history, provide important data for the history of one of the most important southern centers of the Austro-Hungarian Monarchy in terms of micro-, mentality and educational history.

KEYWORDS: High School of Subotica, Self-Education Circle, Dezső Kosztolányi, Géza Csáth, Gusztáv Toncs, Zoltán Révfy

Szerényen bejelentett hírként érkezett, ám a kötetbemutatóról szóló tudósítás címe be fog igazolódni, és minden bizonnyal nagy szenzáció, „irodalomtörténeti csoda” lesz egy nemrég megjelent kiadvány.¹ A Hicsik Dóra által szerkesztett, *Izmos irodalmi kötelékben: Kosztolányi Dezső és Csáth Géza önképzőkörének jegyzőkönyvei* címet viselő vaskos gyűjtemény a két alkotó fiatalkori éveinek egyik fontos eseménye, a szabadkai gimnáziumbéli tehetséggondozó műhelyben töltött időszakuk köré von majd új aurát, számos kiegészítő adattal gazdagítva az írói életművek ezen időszakát már feldolgozó szakirodalom eredményeit. A kötetet sajtó alá rendező Hicsik Dóra a szabadkai

¹ L. M. [LUKÁCS Melinda], *Irodalomtörténeti csoda: Az Izmos irodalmi kötelékben című könyvet mutatták be a Szabadkai Városi Múzeumban*, Magyar Szó Online 2021. december 2.

múzeum munkatársa, kiváló helytörténész, aki a közelmúltban megjelent munkáiban (ld. *Alma Mater: A szabadkai főgimnázium tanárai*, Életjel Kiadó, Szabadka, 2010; *A bácskai Kosztolányiak*, Életjel Kiadó, Szabadka, 2017) és rövidebb jelentéseiben, tanulmányaiban rendszeresen foglalkozott a Kosztolányi és a Brenner família történetével, Kosztolányi és Csáth életrajzának korábban kevésbé adatolható momentumaiival, szociokulturális miliőjükkel, fiatalkori élettereikkel (Szabadka, Palics). A közelmúltban kiadott gyűjtemény a szabadkai gimnázium önképzőkörének jegyzőkönyv-anyaga, amely évtizedekig a múzeum más dokumentumai között rejtőzött és szinte véletlenül került elő egy évvel ezelőtt.² A sajtó alá rendezett négy füzet az 1874 és 1906 közötti időszak iratait tartalmazza, míg az 1914-ig egzisztáló kör történetének hiányzó éveit a gimnáziumi évkönyvekből rekonstruálta a terjedelmes könyv szerkesztője.

A történet nem ennyire egyszerű, az önképzőkörnek és históriájának jól adatolható nyomai vannak a Kosztolányi- és Csáth-kutatásban is. Tudható, Kosztolányi önképzőköri afférja vezetett végül a gimnáziumból való „kicsapatásához” és a tehetséggondozó műhely gyökeres átalakulásához. A már rendelkezésre álló jegyzőkönyvek csomagjáról eddig csak annyi volt ismert, hogy léteznek, és hogy a Kosztolányi 1901/02-es valamint 1902/03-as önképzőköri ténykedésére vonatkozó részeket Dévavári (Dér) Zoltán már megjelentette. Dér két kiadványban, a *Mostoha és egyéb kiadatlan művek* című kollektum *Az önképzőkör tagja* című fejezetében, majd egy karcsú kis kötetben, *Az első műhely (Kosztolányi Dezső önképzőköri évei)* címűben bővítette – e forrásokat részben kivonatolva, részben közreadva és feldolgozva – a históriát, amelyet aztán kisebb-nagyobb változtatásokkal át is vettek, újra is értelmeztek a későbbi monográfusok.³

² Uo.

³ A Kosztolányi önképzőköri ténykedésére vonatkozó szakirodalom legfontosabb tételei, a teljesség igénye nélkül: DÉR Zoltán, *Az önképzőkör tagja* = KOSZTOLÁNYI Dezső, *Mostoha és egyéb kiadatlan művek*, bev., jegyz. DÉR Zoltán, Forum, Újvidék, 1965, 85–98; DÉR Zoltán, *Az első műhely (Kosztolányi Dezső önképzőköri évei)*, Életjel, Szabadka, 1970 (Miniatűrök 12); BORI Imre, *Kosztolányi Dezső*, Forum, Újvidék,

A konfliktus, ahogy a most napvilágot látott kötet Hicsik Dóra által jegyzett előszava is összefoglalja, Kosztolányi önképzőkörhöz való csatlakozásával kezdődött. A kör munkájába az 1901/02-es tanévtől bekapcsolódó gimnazista már első irodalmi szárnypróbálgatásaival elismerést váltott ki, de felsőbbrendű viselkedése végig parázs vitákat indukált.⁴ Az események visszafordíthatatlanná eszkalálódását az 1902/03-as tanévben a fiatal Brenner Józsefnek az október 12-i összejövetelről való kivonulása előzte meg. Brenner egy pályaművet, Freund József versét bírálva szólalkozott össze többekkel, Kosztolányi pedig, már csak az „izmos rokonsági kötelék” okán is mellé állt. Brenner elhagyta a termet, Kosztolányi személyeskedő megjegyzéseit a jegyzőkönyvben is rögzítették.⁵ A november 9-i ülésen az idősebb unokatestvér, Csokonai eposza, a *Dorottya* bírálata kapcsán gerjesztette végül nyíltan sértegető szóváltással a mára ikonikussá vált vitát. Az öntudatos gimnazista a *Dorottya* fejtegetéseit főbíráloként kommentáló Friedmann Ferenc értékelését opponálva, „tudálékossággal” és nevetésgességre hajló „gúnnyal” vádolta társát. Kosztolányi kifakadt amiatt is, hogy „kollégája” többször a germanizmusok ellen szólalt fel, miközben maga is gyakran esett ebbe a stilsztikai hibába.⁶

A veszekedésnek egyértelműen és kimondva antiszemita éle volt, Kosztolányi dühös hozzászólásainak szelleméből mindez jól detektálható. Az egymást nyelvi pongyolasággal vádoló polémia végén hangzott el az ominózus, a vonatkozó Csáth-naplóban is olvasható mondat, immár a kör vezető tanárának, Révfy Zoltánnak adresszáva: „Tudok én annyit magyarul, mint a tanár úr.” A sértett fiú ezután távozott a teremből, egy héttel később már magántanuló volt, a műhely működését az év hátralévő részére felfüggesztették.⁷ A „viharos ülés” eseményeiről többen is beszéltek: Munk Artúr a *Köszönöm addig is...* című önéletrajzi emlékezésében, Sztrókay Kálmán szintúgy egy visszaemlékezésében, de elmondta Kosztolányi Dezsőné is, férjéről írott könyvében.⁸

Ismert és gazdagon feldolgozott tény, hogy az összeugráshoz vezető út az ifjú Brenner naplőbejegyzéseiből is jól követhető, ahogy az is, hogy a téma különböző interpretálói különböző hangsúlyok szerint dolgozták fel az esetet. Érdekes először Csáth fiatalkori naplőinak inkriminált észrevételeit idézni, köztük először az 1902. szeptember 14-én, pénteken kelteztet:

Ma alakult meg az önképzőkör. Titkár: Dide, Jegyző: Kálnai, Irattáros: Freund, Tehát a horoscop „zsidót” mutat. Tisztességes választás volt, a kedélyek nyugod-

1986; ARANY Zsuzsanna, *Kosztolányi Dezső élete*, Osiris, Budapest, 2017, 50–56; SZAJBÉLY Mihály, *Csáth Géza élete és munkái: Régimódi monográfia*, Magvető, Budapest, 2019, 45–55.

⁴ HICSIK Dóra, *Előszó = Izmos irodalmi kötelékben: Kosztolányi Dezső és Csáth Géza önképzőkörének jegyzőkönyvei*, szerk., előszó, jegyz. HICSIK Dóra, Dotnet, Budapest, 2021, 5–46, 31.

⁵ Uo., 32.

⁶ DÉR, *Az önképzőkör tagja...*, i. m., 94.

⁷ Uo., 95, 96.

⁸ BORI, *i. m.*, 16.

tak. Már a mai ülésen új alapszabályokat olvastak föl melyek valószínűleg rövid idő alatt életbe lépnek.⁹

A nyílt és kenyértörésig menő viszályról aznap, november 9-én ezt jegyezte fel az ifjú Csáth: „Révfy ezután példálózgatott Dide antiszemitizmusára, pedig nem ő igazat mondott.”¹⁰ Dér a körről szóló hosszabb összefoglalójában a polémiát így összegezte: „Az ifjú Kosztolányi úgy érezhette, hogy egzisztenciájában érte igaztalan támadás, így lázadása, éppen gögös szenvedélyessége folytán, az ügyeiről való gondolkodás, a bennük élés intenzitásának fokát is jellemzi.”¹¹ Arany Zsuzsanna Kosztolányi-monográfiája az ügy fontos elemének tekinthető zsidóellenességről ekként írt: „A kamaszkori antiszemitizmus velejárója annak ellentmondásossága. Egyfelől a keresztény úri középosztályban szocializálódó fiatalok még a legasszimiláltabb zsidókat is radikálisan másnak tartották – ami indok volt a klikkesedésre –, másfelől elítélték a zsidóellenességet.”¹² Arany gondolatmenetét a kamasz Csáth ez ügyben is ambivalens, változékony véleményét tükröző naplójára hivatkozva argumentálta.

A cseppet sem egyszerűen felfejthető témát, az unokatestvérek, elsősorban Brenner zsidóellenességét, az ezt az önképzőköri esetet is meghatározó szociokulturális atmoszférát eddig a legmeggyőzőbben Lengyel András egyik tanulmányának mikroelemzései prezentálták. Lengyel Csáth korai éveinek antiszemitizmusáról szóló írása a naplók bejegyzéseinek szoros olvasásával, a művelődéstörténeti ismeretanyag komparatív bevonásával bizonyította meggyőzően, hogy Csáth kezdetben inkább semleges, nem is anti-, de nem is filoszemita hozzáállása részben a tisztaeszlári vérvádper sajtó- és egyéb irodalmi visszhangja, nem utolsósorban valóban a család és a város „mikroklímájának” hatására is billent el az antiszemitizmus irányába. Az önképzőköri csatározás, fogalmazza meg Lengyel András, „alighanem közvetlen személyes vonatkozásai következtében, Csáth zsidóellenes érzületének görbéjén az (egyik) csúcspontot jelentette”.¹³ Szajbély Mihály friss Csáth-monográfiája vonatkozó egységében, némi önellentmondásba keveredve polemizál Lengyel következtetéseivel. Forráshiányosnak jelenti be magát, ettől még adatokra szorulna Szajbély következő kijelentése: „Nincsen rá adat, de valószínűsíthető, hogy a zsidó családok asztalánál is téma

⁹ Ifj. BRENNER József, (CSÁTH Géza), *Napló, (1900–1902)*, s. a. r., utószó DÉR Zoltán, Életjel, Szabadka, 2006, 196. vö. CSÁTH Géza, „Méla akkord: hínak lábat mosni”: *Naplófeljegyzések 1897–1904*, s. a. r. MOLNÁR Eszter Edina, SZAJBÉLY Mihály, Magvető, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2013, 377. A jegyzet második számú tételként citált későbbi szövegkiadás emendálta az általam idézett, Dér-féle verzió „tollhibáit”.

¹⁰ Ifj. BRENNER, *Napló, (1900–1902) ...*, i. m., 200. vö. CSÁTH, *Méla akkord...*, 380. A fiatal Csáth naplójának idézett főszövegben bejegyzése némiképp agrammatikusnak tűnő mondatrészét az újabb naplókiadás sajtó alá rendezői a következőképpen javították: „pedig nem, ő igazat mondott.”

¹¹ DÉR, *Az első műhely...*, i. m., 71.

¹² ARANY, i. m., 55.

¹³ LENGYEL András, *Csáth Géza kamaszkori antiszemitizmusáról*, *Tiszatáj* 2015/6, 77–91, 84, 88.

lehetett a más származásúakhoz fűződő viszony, folyhatott az ellenségkép-konstruálás. A szalonbeszélgetések azonban megmaradtak saját köreiken belül.”¹⁴

Ez lenne valóban a századfordulós Szabadka művelődéstörténeti szempontból fontos és kutatandó milióijének, így e veszekedés sokféle motivációjú természetének is egyik lényeges momentuma. A monográfus e problémát körbejáró fejezetének utolsó sorai hasonlóan sommás és vitára hívó megállapítással sodorják össze a nagyon összetett probléma sokfelé mutató szálait: „Lengyel [...] az egész életút és életmű alakulása tekintetében vont le talán túlságosan is rövidre zárt, hipotetikus következtetéseket, az azonban bizonyosnak látszik, hogy a feleségével szembeni, tragédiához vezető kóros gyanakvásában része lehetett az asszony zsidó származásának is.”¹⁵ Nem kívánok igazságot tenni, bár inkább Lengyel Andrásnak a Csáth-naplók ez irányú konfesszióit, azok genealógiáját szorgalmasan végigkövető gondolatmenetét látom megalapozottabbnak ebben a diskurzusban. Az azonban már ebből az egyetlen kiragadott problémából is látható, milyen bonyolult ennek a rövid időszaknak, a szabadkai önképzőkör gimnáziumát az irodalomtörténeti szakirodalomba emelő eseménysornak és feldolgozásának a története. Emiatt annyira lényeges és fontos e gazdag anyag napvilágra kerülése, kötetbe rendezése. Mert a most már valóban kézbe fogható kiadványt megelőzően csak mozaikokra, torzóban maradt részletekre voltunk utalva e tekintetben.

A fókusz természetes módon esett a város két leghíresebbé váló írójának ténykedésére. Az is igaz, hogy a teljessé váló kép fontos részleteit már vázolták korábbi, intézménytörténettel foglalkozó munkák. A kör dolgozatainak és azok opponálásának a szabadkai levéltár forrásaiból búvárolt gyűjteménye egy 1981-ben megjelent vékony kis füzetke volt. A Toncs Gusztáv és Loósz István, az önképzőkör Kosztolányira és Csáthra is nagy hatást gyakorló vezető tanárai nevének megjelent *Útravaló* című könyvecske már előlegezte azt, ami az *Izmos irodalmi kötetekben* című kötet bejegyzéseit olvasva még egyértelműbb. Az *Útravaló* – a sajtó alá rendező Magyar László bevezetője szerint – azért is izgalmas olvasmány, mert belőle világosan látszódik, Toncs az unokatestvérek pályakezdésének nagyon meghatározó figurája. Ő volt az, aki Kosztolányi érényeit elsőként ismerte föl.¹⁶

Az önképzőkör az 1868/69-es tanévben alakult meg, bár ténykedését már megelőzte a *Bimbó* című, a kvalitásos fiatalok dolgozatait 1863-ban megjelentető válogatás. A gyűjtemény életre hívója, Jámbor Pál pedagógus ilyen formán a kör első inspirálója volt.¹⁷ A város kulturális létében korábban is szerepet játszó, kalandos életű Jámbor 1873-ban tért vissza Szabadkára és

¹⁴ SZAJBÉLY, *i. m.*, 52.

¹⁵ Uo., 55. [...] Kiemelés tőlem. K. K.

¹⁶ MAGYAR László, Előszó (Cím nélkül) = TONCS Gusztáv, LOÓSZ István, *Útravaló: Pályamű-értékelések a szabadkai főgimnáziumban 1885 és 1918 között*, s. a. r. MAGYAR László, *Életjel*, Szabadka, 1981 (Miniatúrok 37), 5–15, 14.

¹⁷ HICSIK, *Előszó...*, *i. m.*, 8.

lett a gimnázium tanára, majd igazgatója.¹⁸ Az ő babáskodása után a következő fontos állomást a magyar–filozófia szakos Toncs 1881-es Szabadkára érkezése jelentette, megjelenése a körre és a tanári karra is serkentőleg hatott.¹⁹ Az 1882/83-as tanév új igazgatója, Haverda Mátyás módosított alapszabállyal tette hivatalossá a kör működését 1883. március 19-én.²⁰ A kezdeti időszakában is személyeskedésektől, sértődésektől hangos önképző életében az 1883-as év, Toncs Gusztáv vezető tanárrá választásának éve vált a valóban vitathatatlanul fontos vízválasztóvá. Az ő „higgadt” és „megfontolt” habitusa volt az, amely kordában tartotta az indulatokat. Toncs érája az 1899/1900-as tanévig tartott, amikor helyettes igazgatóvá választása miatt magyar–latin szakos kollégája, barátja és irodalomtudósi tevékenységében is állandó szerzőtársa, Loósz István vette át az önképző vezetését.²¹

Toncs Gusztáv–Loósz István, *Útravaló*: Pályamű-értékelések a szabadkai főgimnáziumban 1885 és 1918 között, sajtó alá rend. Magyar László, Életjel Kiadó, Szabadka, 1981.

Az *Izmos irodalmi kötetekben* című kötet a lehető legbővebb betekintést nyújtja a századfordulós közoktatás szellemi műhelyeinek működésébe. Azért is fontos mindez, mert ezek az egyesületek – részben szisztematikus forrásfeldolgozás híján – nehezen leírható atmoszférájú közösségként jelennek meg az eddigi kutatásokban. Arany Zsuzsanna Kosztolányi-monográfiája hangsúlyozza, hogy e „nyelvi és irodalmi önművelési céllal létrejött egyesületek előzményeit a felvilágosodás és a reformkori diáktársaságok”

¹⁸ HICSIK Dóra, *Alma Mater: A szabadkai főgimnázium tanárai*, Életjel, Szabadka, 2010 (Miniatűrök 53), 22.

¹⁹ HICSIK, *Alma Mater...*, i. m., 40.; HICSIK, *Előszó...*, i. m., 13.

²⁰ HICSIK, *Előszó...*, i. m., 13.; ARANY, *i. m.*, 50.

²¹ HICSIK, *Előszó...*, i. m., 18, 29.; HICSIK, *Alma Mater...*, i. m., 28, 40.

körében kell keresnünk.²² Azt, hogy az őket belengő anomáliákkal számot kell vetni, már az író korai időszakát és szellemi fejlődését pásztázó Kiss Ferenc-kötet (*A beérkezés küszöbén: Babits, Juhász és Kosztolányi ifjúkori barátsága*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962) is érintette. A Négyesy-szeminárium történetét kiválóan bemutató könyv az önképzőkori szisztémát az irodalmi emlékezetben legendássá vált stílusgyakorlatokkal összehasonlítva tárgyalja lakonikusan: „A vidéki gimnáziumok önképzőköreinek kisszerű belterjessége után, itt mégis a társadalom fő áramainak erőterébe kerültek Kosztolányiék.”²³ A jegyzőkönyvek végig arról tanúskodnak, hogy progresszivitás és kicsinyesség egyszerre jellemezte ezt a szerveződési formát. Ami pedig a szabadkai tehetséggondozó csoportosulás történetének legismertebb epizódját, Brenner és Kosztolányi társaikkal és tanáraikkal való összeugrását illeti, úgy tetszik, egyáltalán nem volt meglepő, nagyon is levezethető volt a kör egészének történetéből. Erre már az 1874/75-ös tanév október 25-i gyűlésének jegyzőkönyvében is találunk bizonyítékot. Ferenczy Gyula akkori elnök jegyzőkönyvben rögzített beszédében nyíltan és hosszan értekezett is erről:

„Mindenekelőtt engedjék meg önök megvallanom, hogy elméleti téren azok sorába tartozom, kik gymnasiumi önképzőköreink életrevalóságán, jelen viszonyok közt kételkedőleg rázzák fejüket, kik utalnak a tagadhatatlan igazságra, hogy önképzőköreink igen könnyen válhatnak [...] pusztá külsőségekké, belső erőtartalom nélkül, legyen e jelenségnek alapja akár a fiatal [...] szellemnek higgadt eszmecseréhez egy könnyen, szokni nem tudó élénkebb természete, akár az iskolai teendővel való túlhalmozottság [...]”²⁴

A nem megfelelő hangnem és disputakultúra mellett a később, a Kosztolányi-ügyben eszkalálódó „magyartalanságok” témája is végig napirenden volt. Erről tanúskodik az 1891/92-es tanévben február 6-án tartott ülés jegyzőkönyvi bejegyzése. A Jókai *Az új földesúr* című regényét ismertető Buzás Ferenc-féle opponencia kapcsán kialakult diskurzusban hangsúlyozta Vojnics H. József, hogy abban, ti. a pályaműben túl sok az „idegen kifejezés”.²⁵ Látható, Csáthék színre lépése előtt is az ő későbbi összecsapásait gerjesztő hangulatok és motivációk uralták ezt a szerveződést. A Toncsot váltó Loósz az 1899/1900-as és az 1900/01-es tanévben vezette a társaságot. A hírhedté váló 1901/02-es évben Gaál Ferenc, a végképp botrányossá alakuló 1902/03-as tanévben Révfy Zoltán látta el a körvezetői feladatokat.²⁶ A diósgyőri származású Gaál magyar-német, az adai Révfy magyar-latin szakos volt.²⁷ Az 1901/02-es év első kritikus pontja, ahogy Bori Imre fogalmaz, Kosztolányi „első párbaja”, *Rügyfakadás* című verse, annak Nagy Nándor-féle és mások által is támogatott bírálata kapcsán zajlott le.²⁸ A bírálók

²² ARANY, i. m., 50.

²³ KISS Ferenc, *A beérkezés küszöbén: Babits, Juhász és Kosztolányi ifjúkori barátsága*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962 (Irodalomtörténeti Füzetek 37), 12.

²⁴ *Jegyzőkönyvek 1874/75 = Izmos irodalmi kötetekben...*, 49–99, 55–56. Kiemelés tőlem. K. K.

²⁵ *Jegyzőkönyvek 1891/92 = Izmos irodalmi kötetekben...*, 211–237, 225.

²⁶ HICSIK, *Előszó...*, i. m., 31, 32.

²⁷ HICSIK, *Alma Mater...*, i. m., 18, 36.

²⁸ BORI, i. m., 11.

ítéletét elfogadhatatlannak tartó szerzővel szemben ekkor merült fel először a jegyzőkönyvben rögzítendő „megrovás” igénye, ám ezt a bejegyzést és a személyeskedés ódiúmát a vezető tanár, Gaál elvetette. A ma már teljes terjedelmében olvasható jegyzőkönyvi bejegyzés a disputa retorikájába, fázisaiba bevezetve az olvasót, végre komplex panorámája mindannak, amit Dér, vagy Bori még szűkszavúan prezentáltak.²⁹ Az eseményről – valóban sommásan és elfogultan persze – Brenner József naplóbejegyzése így tájékoztatott: „A mai önképzőköri ülésen Didét lerántották. Ő egy verset adott be a mi határozottan szép és jó vers és egy ujság (Vészi József) is jól nyilatkozott róla. Ámde a zsidó párt lerántotta nagyon.”³⁰

Innen már ismert és gazdagon adatolt (Munk, Dér, Bori) az eszkzalódó vizsály fázisainak krónikája. A stációk a Jámbor István *Egy őszi est* című munkáját illető, a december 15-i találkozón elhangzott plágium-vádtól (Kosztolányi Gogol *Rettenetes bosszú* című történetének egy „átvett” részletét mutatta ki a pályaműben) az 1901. december 22-i gyűlésen Kosztolányi *Sírvirágok* című versgyűjteményét kritizáló konfliktusig vezettek.³¹ A menetrendszerűen érkező indulatkitörések végeredménye Kálnai Dezső, Kosztolányi, Friedmann Ferenc és Schmausz Dezső kilépési kísérlete volt. Kálnai megrovásban részesítése, majd a következő, az 1902. január 19-én sorra kerülő gyűlésen a tanév hátralévő részére való tényleges kizárása, a kommentárokkal ellátott részleges forrásközlés (Dér), vagy a monográfia logikájához illően az anyagot inkább kivonatoló (Bori) feldolgozás helyett most, a komplett jegyzőkönyv ismeretében, minden rezdülésében, a vizsály összes finomságával együtt érzékelhető.

Az új kiadvány jegyzőkönyveit lapozgatva az is szépen körvonalazódik, hogy Toncs és Loósz után Gaál Ferenc is sokat tett az ellentétek elsímításáért. Erre a következő tanévben Gaált váltó Révfy már kevéssé volt képes, az „önérzetes” kamaszok szenzibilis és sokszor változó érzelmeit ő nem tudta nyugodt mederbe terelni. Kosztolányi a számára utolsó, a biográfiában kultikus pillanatként rögzült 1902. november 9-i ülésen már a korábban vele egy platformon álló Friedmann egy opponenciáját bírálta keményen, ezután történt meg a sokszor elbeszélte „germanizmusos” vita, a magát sértettnek vélő kamaszfiú teremből való ki-be járkálása.³² Az 1902. november 23-i találkozó tudhatóan „önfelosztató”. Révfy itt is olvasható megfogalmazása szerint „a régi hagyományos sikerű működésnek csakis úgy lehet méltó folytatása, ha az ifjúsági körtől minden személyeskedés” távol marad.³³ A jegyzőkönyv, ahogy ezt a korábban is teljességében ismert bejegyzése tartalmazta, közölte a szegedi tankerület kir. Főigazgatóság határozatát, amely a vezető

²⁹ *Jegyzőkönyvek 1901/02 = Izmos irodalmi kötetekben...*, 387–420, 391.

³⁰ Ifj. BRENNER, *Napló, (1900–1902)...*, i. m., 137; vö. CSÁTH, *Méla akkord...*, 305.

³¹ DÉR, *Az önképzőkör tagja...*, i. m., 86–88; BORI, *i. m.*, 11–12; *Jegyzőkönyvek 1901/02...* = *Izmos irodalmi kötetekben...*, 408, 411.

³² *Jegyzőkönyvek 1902/03 = Izmos irodalmi kötetekben...*, 421–443, 434.

³³ DÉR, *Az önképzőkör tagja...*, i. m., 96; *Jegyzőkönyvek 1902/03...* = *Izmos irodalmi kötetekben...*, 435–436.

tanár által nekik eljuttatott jelentés alapján a tanévre felfüggesztette a kör működését.³⁴

A következő tanévben Kosztolányi Árpád, miután az előző év botrányát követően fiát magántanulónak adta, igazgatói és önképzőköri elnöki minőségében megnyitva az ülést, beszédében figyelmeztette a tagokat, hogy „tegyenek félre minden személyeskedést”, „különösen a felekezeti türelmetlenséget”, amelyet az előző év történései fő okaként nevezett meg. E megnyitóban Pásztor Endrét jelölte ki az önképzőkör vezetőjének, bejelentve azt is, hogy amikor „teendői engedik”, ő is ellátogat majd a gyűlésekre.³⁵

A most közreadott kollektum persze nemcsak leghíresebb „botránya” olvasása és újraolvasása miatt izgalmas vállalkozás. Az mindenesetre bizonyos, a két öntudatos kamasz szerzői számypróbálgatásai szempontjából sem haszontalan a korábbinál is bővebben szembesülni gimnazista hétköznapjaikkal. Ez az időszak alapozta meg későbbi pályájukat, vezetett például a Csáth–Munk–Havas trió csak néhány évvel az önképzőköri affér után született, ugyancsak később felfedezett, viszont annál izgalmasabb, szintúgy Dér által közreadott és utószavával kísért vállalkozásához (*A repülő Vuicsidol*, Életjel Kiadó, Szabadka, 1978). A középiskolás élmények adják majd a hátteret a *Vuicsidol* imaginárius Szabadkája „mucsaiságának” leírásához. A szóra-kozottató tárcaregény-paródia disztópikus villamosutazásai³⁶ Csáth fiatalkori naplóinak Palics és Szabadka közötti villamosos kalandjaiból is merítettek.³⁷ Arról nem is beszélve, hogy a jegyzőkönyvekben gyakran előbukkanó valós személynevek hogyan épülnek majd be a Kosztolányi-prózába (lásd a kör korábbi tagját, Csajkás Mihály matematika–fizika szakos tanárt, az ő vezetéknéve az *Aranysárkány* Csajkás Tiborja elnevezésének inspirálója).³⁸

A négy füzetből álló anyag ugyan az 1905/06-os éra jegyzőkönyveinek közreadásával zárul, a fennmaradó néhány év törtériját azonban a gimnázium évkönyveiből is alaposan rekonstruálta a közreadó. Ez az aprólékos filológiai munka is sok eredményt hozott, meggyőző egy kötetben látni a szabadkai gimnázium fontos időszakának krónikáját.³⁹ A tehetség gondozó műhely törtérijája, bár ezt a résztvevők akkor még nem sejtették, az 1914. április 26-án megtartott szavalóversennyel zárult. Gavriló Princip 1914. június 28-i pisztolylövési nemcsak a kör ténykedését rekesztették be, félreértetlenül jelezték a Belle Époque végét a város és Európa számára is.

³⁴ Uo., 436.

³⁵ *Jegyzőkönyvek 1903/04 = Izmos irodalmi kötetekben...*, 444–475, 445.

³⁶ CSÁTH Géza, HAVAS Emil, MUNK Artúr (C. H. M.), *A repülő Vuicsidol*, s. a. r., utószó DÉR Zoltán, Életjel, Szabadka, 1978, 33–34.

³⁷ Ifj. BRENNER József, (CSÁTH GÉZA), *Napló, (1897–1899)*, közread., utószó DÉR Zoltán, Életjel, Szabadka, 2005, 16; vö. CSÁTH, *Méla akkord...*, 19. A villamossínek Palicstól Szabadkáig való komplett lerakásán örvendező Brenner József nemcsak ezt a jegyzetet szánja az ő és unokatestvére irodalmi világában is mágikus térré tett közlekedési eszköznek. Az 1897–1899-es naplók tele vannak az e témához kapcsolódó leírásokkal.

³⁸ HICSIK, *Alma Mater...*, i. m., 13.

³⁹ HICSIK, *Előszó...*, i. m., 36.

A sor, a kiadványban felbukkanó irodalom- és művelődéstörténeti adatoké, helytörténeti kuriózumoké, hosszan folytatható. Az *Izmos irodalmi kötetekben* mind a századfordulós Szabadka várostörténeti kutatása, mind az irodalomtörténet számára felbecsülhetetlen adatokkal szolgáló könyv. A vizuális megjelenésében is igényes kötet gyönyörű betűtípusával és muzeális értékű fotóillusztrációival is megörvendezteti az olvasót. A Hicsik Dóra által szerkesztett forráskiadás Hózsá Éva és Virág Zoltán szakmai lektorálásával, Tóth Péter szellemes borítójával, Lality Csaba tervezésében kerül az olvasók elé.